
SUTARTIES POLITINĖ IR TEISINĖ REIKŠMĖ BEI PASEKMĖS¹

Prof. dr. Dainius Žalimas
Mykolo Romerio universitetas

Įvadas

Istorinei Lietuvos sutarčiai su Rusija dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų jau trisdešimt metų. Tačiau, ko gero, kaip tik dabartinės geopolitinės situacijos, ypač demokratijos naikinimo Rusijoje, kontekste galima suvokti tikrąją šios sutarties politinę ir teisinę reikšmę. Vargu, ar ją pasirašant buvo galima numanyti, kiek pasaulinio masto įvykių ji pergyvens.

1991 m. liepos 29 d. pasirašyta Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų² (toliau – Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis arba Sutartis) iš tikrųjų tuo metu daug kam kėlė abejonių, nes, viena vertus, dar nebuvo iki galo įtvirtinta atkurtoji Lietuvos Respublikos nepriklausomybė ir dar nebuvo tarptautiniu mastu pripažinta jos Vyriausybė, kita vertus, Rusija (RTFSR) tuo metu dar buvo SSRS dalis, nors ir labai svarbi, bet viena iš sąjunginių respublikų. Todėl nenuostabu, jog pasigirsdavo kritikų balsų, kad Lietuva neva tuščiai gaišta laiką deryboms ir sutartims su Rusija ir taip erzina SSRS vadovybę, užuot tarusis su pastarąja, kuri ir buvo pagrindinė kliūtis atkurta Lietuvos nepriklausomybei. Suprantama, tokie kritikų balsai nutilo, kai labai greitai po Sutarties pasirašymo Rusija užėmė SSRS vietą tarptautiniuose santykiuose. Tad galima tik didžiuotis ir žavėtis tuometinės Lietuvos Respublikos vadovybės (pirmiausia Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko Vytauto Landsbergio ir jo pavaduotojo, vadovavusio derybų su Rusija delegacijai, Česlovo Vytauto Stankevičiaus) toliaregiškumu sudarant Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį būtent su Rusija, o ne švaistant pastangas beprasmėms deryboms su SSRS. Nors, žinoma, tame galima įžvelgti ir neįtikėtiną sėkmę, nes nežinia, kiek rimtai 1991 m. liepą kas nors galėjo numatyti tokį greitą Sovietų Sąjungos žlugimą.

Kaip ten bebūtų, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis su Rusija tikrai pelnytai laikoma istorine, nes ji turi pamatinę reikšmę šiuolaikiniams Lietuvos ir Rusijos santykiams, įtvirtindama itin svarbius principus bendraujant su valstybe, nuo kurios kentėta šimtmečius. Sutartis galioja iki šiol, jos pagrindu Lietuva

---

¹ Parengta pagal autoriaus straipsnį: ŽALIMAS, D. 1991 metų Lietuvos sutarties su Rusija dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų reikšmė. *Parlamento studijos*, 2018, Nr. 24, p. 23–53.

² *Lietuvos aidas*. 1991, liepos 30, Nr. 149.

ir Rusija sudarė bene 38 kitas dvišales tarptautines sutartis, kurios reguliuoja skirtingas bendradarbiavimo sritis³.

Taigi šio straipsnio tikslas kaip tik ir yra, žvelgiant iš šios dienos perspektyvos, atskleisti fundamentalią Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutarties politinę ir teisinę reikšmę bei pasekmes⁴. Siekiant šio tikslo, pagrindiniai straipsnyje atliekamo Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutarties tyrimo uždaviniai yra identifikuoti svarbiausias Sutarties nuostatas ir pateikti jų analizę, taip pat nustatyti Sutarties pasekmes ir likusį potencialą Lietuvos bei Rusijos santykių plėtrai.

Atrodytų, kad Sutartis, kuri nustato dviejų valstybių tarpusavio santykių pagrindus, turėtų būti vienodai svarbi abiem šalims. Iš tikrųjų Lietuvoje didžiuliu Sutarties vaidmeniu ir neabejojama. Pagal reikšmę Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutartis su Rusija galėtų būti lyginama net su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktais, 1920 m. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartimi ar bent jau su 1994 m. sutartimi su Lenkija dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo. Tačiau kita Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutarties šalis – Rusija – atrodytų, mielai apie šią Sutartį pamirštų ir išbrauktų ją iš savo istorijos. Tai liudija kad ir faktas, jog kurį laiką Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos (toliau – RF URM) pateikiamame Rusijos tarptautinių sutarčių sąrašė Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutartis su Lietuva nebuvo nurodoma⁵: pirmuoju (anksčiausiai sudarytu) dvišalių tarptautinių sutarčių su Lietuva sąrašė buvo ir tebėra nurodomas Susitarimas dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje, kuris buvo pasirašytas tą pačią 1991 m. liepos 29 d., kaip ir Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutartis, ir kuris sudarytas vadovaujantis Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutartimi bei įgyvendinant jos 11 straipsnio nuostatas⁶. Tačiau dabar, nors ir antrąją pagal reikšmę, Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutartis RF URM pateikiamame Rusijos tarptautinių sutarčių sąrašė vis dėlto yra nurodyta (pripažįstamas

³ Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos informacija apie dvišales tarptautines sutartis su Rusijos Federacija, prieiga per internetą: <<http://urm.lt/default/lt/rusija>>.

⁴ Mėginimų analizuoti šią Sutartį ir atskleisti jos reikšmę (tiesa, ne tiek teisiniu, kiek politiniu požiūriu) būta, bet pakankamai seniai, dar iki Lietuvai tampa NATO ir ES nare. Pavyzdžiui, žr.: MERECKIS, D.; MORKVĖNAS, R. The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 1998, vol. 1, prieiga per internetą: <http://lfpr.lt/issues/1/attachment/lfpr-1-mereckis_morkvenas/>.

⁵ ŽALIMAS, 1 išnaša, p. 25–27.

⁶ Taip nustatyta Susitarimo preambulėje. Žr.: Susitarimas tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje. *Lietuvos aidas*. 1991, liepos 30, Nr. 149. Tuo tarpu Sutarties 11 straipsnyje nustatyta, kad Rusija „reikšia sava ypatingą suinteresuotumą, o Lietuvos Respublika prisiima išpareigojimą prisidėti prie palankių Kaliningrado srities ūkinio ir nacionalinio kultūrinio vystymosi sąlygų išsaugojimo. Šios sąlygos bus sureguliuotos specialiaime Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių susitarime“.

ir jos galiojimas)⁷. Žinoma, lieka keista, kad pagrindinė Sutartis su Lietuva, kurios 1 straipsnis yra amžino galiojimo ir skirtas bendrosios tarptautinės teisės normoms dvišaliuose santykiuose įgyvendinti, yra nurodoma po tą pačią dieną pasirašyto išvestinio susitarimo, grindžiamo mėginamos sumenkinti Sutarties nuostatomis ir iš esmės jau praradusio didesnę praktinę reikšmę. Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties su Lietuva sudarymo faktas paminimas vienu sakiniu RF URM pateikiamoje informacijoje apie dvišalius Rusijos ir Lietuvos santykius⁸, net nenurodant, kad šia Sutartimi Rusijos Federacija jos prezidento parašu pripažino Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą. Juk tokios sutarties pasirašymo faktas su kita valstybe savaime reiškia tos kitos valstybės suvereniteto pripažinimą. Tačiau vietoje šio fakto pateikiamos informacijos pirmajame sakinyje minima, kad SSRS pripažino Lietuvos Respublikos nepriklausomybę 1991 m. rugsėjo 6 d., taip dar kartą menkinant Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties reikšmę.

Žinoma, kad ir ką nurodytų RF URM, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties galiojimui tai įtakos neturi. Vis dėlto šiame straipsnyje verta išsiaiškinti, kas gi tokio nemalonaus Rusijai yra Sutartyje, t. y. priežastis, dėl kurių Rusija taip nenoriai Sutartį prisimena. Galima pagrįstai manyti, kad jos glūdi jau Sutarties sudarymo prielaidose ir, žinoma, kai kuriose su jomis susijusiose svarbiausiose Sutarties nuostatose.

1. Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties sudarymo prielaidos

Iš tiesų 1991 m. susiklostė unikali situacija, kai sutapo Lietuvos ir Rusijos interesai sudaryti būtent tokio turinio Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį, kuris atspindėtų istorinę tiesą ir pakankamai nuoširdų abiejų šalių norą plėtoti abipuse pagarba grindžiamus lygiateisius santykius. Ši situacija šiek tiek priminė

⁷ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos Federacijos dvišales tarptautines sutartis su Lietuva, prieiga per internetą: <[⁸ Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos ir Lietuvos santykius, prieiga per internetą: <<http://www.mid.ru/ru/maps/lt/?currentpage=main-country>>.](https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-5?_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_signingDate_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_advancedSearch=true&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_keywords=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_subjects_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_dateEnd=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_dateStart=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_andOperator=1&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_validity_key_field=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_content=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_title=&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_countries_key_field=%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%92%D0%90&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_action=search&_storageviewer_WAR_storageviewerportlet_sdAttr_orgs_key_field=>>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

1920 m., kai Taikos sutartis buvo reikalinga abiejų šalių pozicijoms tarptautiniuose santykiuose sutvirtinti. Ko gero, jokiais kitomis sąlygomis tokia Tarptautystybinių santykių pagrindų sutartis nebūtų sudaryta, juolab esant dabartinei Rusijos Federacijos vadovybei. Tokias sutartis įsivaizduoti tampa dar sunkiau po radikalių Rusijos konstitucinės santvarkos pokyčių 2020 m., kuriais formaliai įtvirtintas autoritarinis režimas ir valstybinė sovietinės praeities šlovinimo ideologija.

Galima išskirti kelias svarbiausias Sutarties sudarymo prielaidas. Pirma, tai – sutapęs abiejų šalių noras įtvirtinti savo suverenitetą ir pozicijas tarptautiniuose santykiuose. Lietuvos Respublikai buvo būtina Rusijos, kuri buvo didžiausia ir stipriausia sovietinė respublika, parama SSRS agresijos akivaizdoje⁹. Tuo tarpu Rusijos vadovybei buvo būtinas besivaduojančių iš SSRS okupacijos Baltijos šalių ir savo suvereniteto siekius reiškiančių sovietinių respublikų palaikymas konkuruojant su centrine SSRS valdžia. Kažin ar perėmusi valdžios svertus iš SSKP Rusijos vadovybė būtų buvusi suinteresuota tokia Tarptautystybinių santykių pagrindų sutartimi su Lietuva.

Gerą stimulą derėtis dėl Tarptautystybinių santykių pagrindų sutarties ir ją pasirašyti suteikė vadinamoji Talino deklaracija – 1991 m. sausio 13 d. Lietuvos, Estijos, Latvijos ir Rusijos vadovų bendras pareiškimas¹⁰, kuriuo šios keturios šalys pareiškė pripažįstančios viena kitos suverenitetą. Juo taip pat buvo pamerkta SSRS vadovybė dėl jėgos naudojimo Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse, deklaruota ištikimybė demokratijos ir jėgos nenaudojimo principams bei šalių pasirengimas padėti viena kitai, jei kiltų grėsmė kurios nors iš jų suverenitetui.

Antra, palankią dirvą Tarptautystybinių santykių pagrindų sutarčiai sukūrė vykstantys Rusijos demokratizavimo procesai ir istorinės tiesos atskleidimas Sovietų Sąjungoje, ypač apie Molotovo–Ribentropo paktą, atvėrusį kelią Antrajam pasauliniam karui ir Baltijos šalių užgrobimui. Šiuo požiūriu pažymėtinas 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“¹¹, kuriuo Sovietų Sąjunga pripažino niekiniais slaptuosius Molotovo–Ribentropo pakto protokolus. Nutarime taip pat konstatuota, kad sudarydama ir vykdydama šiuos protokolus SSRS pažeidė tarptautinius įsipareigojimus pagal taikos ir nepuolimo sutartis su Baltijos valstybėmis. Taip iš esmės pripažintas Sovietų Sąjungos agresijos prieš Baltijos valstybes faktas, nes ką gi daugiau galėtų reikšti taikos ir nepuolimo sutarčių pažeidimas.

Tai leido Lietuvai ir Rusijai pasiekti kompromisą dėl istorijos vertinimo Tarptautystybinių santykių pagrindų sutartyje. Jis atsispindi preambulės nuostatose, pagal kurias šalys, viena vertus, priskyrė praeičiai įvykius ir veiksmus, kurie

⁹ Žr. MERECKIS, MORKVĖNAS, 4 išnaša.

¹⁰ Žr. LANDSBERGIS, V. *Laisvės byla*. Kaunas: Spindulys, 1992, p. 197–198.

¹¹ *TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1989, Nr. 29-579.

kliudė įgyvendinti jų valstybinių suverenitetą, bet, kita vertus, pasmerkė 1940 m. SSRS įvykdytą Lietuvos aneksiją. Galima prisiminti, kad derybų dėl Tarptautinių santykių pagrindų sutarties pradžioje šalių pozicijos šiuo klausimu iš esmės skyrėsi¹²: Lietuvai buvo nepriimtinas Rusijos pasiūlytas Sutarties tekstas, pagal kurį abi šalys traktuotos kaip buvusios sovietinės respublikos, o Rusija nesutiko su Lietuvos siūlymu Sutarties preambulėje minėti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartį, taip pat įvardyti 1940 m. SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos faktą. Galiausiai Sutarties preambulėje liko 1940 m. sovietinės aneksijos fakto paminėjimas išreiškiant šalių įsitikinimą, jog SSRS privalo pašalinti Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias šios aneksijos pasekmes.

Paradoksalu, bet pasiekti tokį kompromisą padėjo tai, kad tuo metu dar tebeegzistavo SSRS. Viena vertus, buvo logiška atsižvelgti į Rusijos argumentus ir tikrąja 1920 m. Taikos sutarties šalimi laikyti Sovietų Sąjungą¹³ (be to, iš tiesų minint 1920 m. Taikos sutartį galėjo būti eskaluojami Baltarusijos santykio su šia sutartimi ir Lietuvos sienų klausimai¹⁴). Kita vertus, tuo metu Rusijai buvo paprasčiau priskirti prieš Lietuvą įvykdytą tarptautinės teisės pažeidimą (1940 m. aneksiją) kitai šaliai – Sovietų Sąjungai. Vėlgi galima tik spėlioti, ar taip būtų įvykę, jei būtų buvę žinoma, kad greitai Rusija bus SSRS tęsėja ir jai atiteks atsakomybė už Sovietų Sąjungos padarytus tarptautinės teisės pažeidimus.

Trečia, kitaip nei Estija ir Latvija, Lietuva galėjo lanksčiau spręsti pilietybės klausimus, nes joje gyveno mažiau okupacijos metais į šalį atvykusių SSRS piliečių (kurių dauguma taip pat turėjo teisę į Rusijos pilietybę). Lietuva galėjo pasiūlyti vadinamąjį „nulinį“ pilietybės suteikimo variantą – teisę be jokių papildomų sąlygų pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę visiems jos teritorijoje teisėtai gyvenusiems Sovietų Sąjungos piliečiams, nes tai jau buvo padaryta pagal 1989 m. Pilietybės įstatymą ir tiesiog netgi nebuvo galima šio sprendimo peržiūrėti¹⁵. Todėl Lietuvai nebuvo sunku atsižvelgti į Rusijos reikalavimus suteikti galimybę asmenims, įsikūrusiems Lietuvoje iki Sutarties pasirašymo ir turintiems teisę į Rusijos pilietybę, pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę netaikant sėsrumo cenzos ir valstybinės lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimų (tokia galimybė įtvirtinta

¹² Žr. STANKEVIČIUS, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 27–29.

¹³ *Ibid.*, p. 28.

¹⁴ Verta priminti, kad 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartimi nustatyta siena buvo iš esmės pakeista 1939 m. spalio 10 d. Papildomuoju protokolu tarp Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos (žr. *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 118–124). Juo gerokai sumažinta Lietuvos teritorija, priklausiusi pagal Taikos sutartį. 1990 m. Lietuvos Respublika atkūrė nepriklausomybę turėdama dar kitokias sienas, nes okupacijos metais Lietuvos SSR administracinės ribos buvo pakeistos, palyginti su 1939 m. spalio 10 d. Papildomuoju protokolu, Lietuvos SSR administraciniam pavaldumui priskiriant kai kurias kitas lietuvių apgyvendintas teritorijas.

¹⁵ SINKEVIČIUS V. *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais*. Vilnius: TIC, 2002, p. 127.

Sutarties 4 straipsnio 3 ir 4 dalyse). Kartu tai eliminavo įtampos dėl vadinamųjų rusakalbių pilietybės galimybę Lietuvos ir Rusijos santykiuose.

Galiausiai, ketvirta, ne mažiau svarbus buvo subjektyvus veiksnys – tvirtas Lietuvos ir Rusijos vadovybės apsisprendimas bei šalių lyderių asmeninės nuostatos. Lietuvos vadovybė turėjo neįtikėtiną įžvalgą teikti prioritetą santykiams su Rusija, o ne Sovietų Sąjunga, ir galiausiai šis drąsus žingsnis buvo apvainikuotas sėkme. Iš Rusijos pusės išskirtina jos prezidento Boriso Jelcino asmenybė. Jis elgėsi garbingai ir pasiryžo pasirašyti Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį, nors buvo mėginimų Sutarties pasirašymą sužlugdyti. Paskutiniame derybų posėdyje B. Jelcinas atmetė abejones dėl 1940 m. aneksijos minėjimo Sutarties preambulėje atsiliepdamas į V. Landsbergio raginimą vykdyti politiką tiesos pagrindu (rus. *po pravde*)¹⁶.

2. Pagrindinės Sutarties nuostatos

Jau pats Sutarties pavadinimas sako, kad jos tikslas yra nustatyti tarpvalstybinių santykių pagrindus. Tarpvalstybinius santykius reguliuoja tarptautinės teisės normos, tad ir jų pagrindai nustatytini remiantis tarptautine teise. Todėl Sutarties preambulėje yra išreikštas šalių apsisprendimas abiejų tautų labai „savo tarpvalstybinius santykius kurti draugystės, geros kaimynystės, lygiateisiškumo ir abipusės naudos principais pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas“, patvirtinta ištikimybė Jungtinių Tautų Chartijos, „Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dokumentų tikslams ir principams“, paskelbtas pasiryžimas „laikytis žmogaus teisių tarptautinių normų“. Taigi išeities taškas sudarant Sutartį buvo bendroji tarptautinė teisė – visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos, reguliuojančios suverenių ir nepriklausomų valstybių, o ne kurios nors valstybės sudedamųjų dalių santykius.

Vadovaujantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis Sutartyje konkretizuoti šalims svarbūs jų santykių pagrindai. Nenuostabu, kad atsižvelgiant į Lietuvos ir Rusijos santykių istoriją bei konkrečias 1991 m. aplinkybes, svarbiausios ir aktualiausios buvo nuostatos dėl 1940 m. Lietuvos aneksijos įvertinimo, abipusio šalių nepriklausomybės pripažinimo, saugumo garantijų, pilietybės; Sutartyje yra pakloti ir šalių santykių įvairiose bendradarbiavimo srityse pagrindai.

2.1. SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką pripažinimas

Jau minėta, kad rengdamos Sutartį daug dėmesio šalys skyrė istorinės tiesos įvertinimui. Jis atspindėtas kompromisine Sutarties preambulės formuluote „būdamos įsitikinusios, jog TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą

¹⁶ VADAPALAS, V. Pratarė. Iš STANKEVIČIUS, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 13.

pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos“.

Kokias išvadas galima daryti iš šios formuluotės? Pirma, taip įvardydamas 1940 m. Lietuvos aneksiją, abi šalys (svarbiausia, kad Rusija taip pat) pripažino jos neteisėtumą: akivaizdu, kad jeigu šios aneksijos pasekmės laikomos pažeidžiančiomis Lietuvos suverenitetą, tai taip pat ir pati aneksija laikoma Lietuvos suvereniteto pažeidimu, o kartu ir ji, ir jos pasekmės laikomos tarptautinės teisės pažeidimu (juk tarptautinė teisė kaip tik skirta valstybių suvereniteto apsaugai, todėl valstybės suvereniteto pažeidimas laikomas ir tarptautinės teisės pažeidimu).

Antra, atsižvelgiant į aneksijos sampratą ir į tai, kad šalys pripažino 1940 m. Lietuvos aneksiją neteisėta, galima teigti, kad kartu buvo pripažintas ir SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktas. Juk aneksija yra valstybės vienašalis aktas prievarta įgyjant svetimą teritoriją ir taikant jai savo suverenitetą¹⁷; tokia aneksija kartu su ginkluotu įsiveržimu į kitos valstybės teritoriją ir kitos valstybės teritorijos karine okupacija pagal tarptautinę teisę laikoma agresijos aktu¹⁸. Pripažįstant Lietuvos aneksijos neteisėtumą neišvengiamai taip pat tenka pripažinti iki jos įvykdytų ir su ja tiesiogiai susijusių kitų SSRS agresijos aktų – įsiveržimo ginkluotosiomis pajėgomis į Lietuvos teritoriją ir Lietuvos teritorijos okupacijos – neteisėtumą (akivaizdu, kad prieš tai neužėmus Lietuvos teritorijos jos prisijungti Sovietų Sąjungai būtų buvę tiesiog neįmanoma). Būtent įsiveržimas ginkluotosiomis pajėgomis net ir karo nepaskelbus buvo minimas kaip vienas iš agresijos akto pavyzdžių 1933 m. liepos 5 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos konvencijos užpuolimui apibrėžti¹⁹ (vienos iš trijų Londono konvencijų dėl agresijos apibrėžimo) II straipsnio 2 punkte.

Kitai tariant, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties preambulės nuostata, kurioje eksplicitiškai minima tik aneksija, negali būti aiškinama kaip leidžianti neigti Lietuvos okupaciją ir apskritai sovietinę agresiją prieš Lietuvą, t. y. vien aneksijos minėjimas Sutarties preambulės tekste nėra pagrindas Rusijos propagandos pateikiamai „aneksijos be okupacijos“ tezei (pagal kurią, nukentėjusiai valstybei išleidus svetimas ginkluotąsias pajėgas, ji tariamai nėra okupuojama, taigi po to įvykdoma aneksija tariamai nėra agresijos aktas)²⁰. Pati Sutartis turėtų būti aiškinama sistemiškai, t. y. jos preambulės nuostata apie 1940 m. Lietuvos aneksiją turėtų būti suprantama 1 straipsnio, pagal kurį, kaip matysime, pripažįstamas Lietuvos Respublikos tęstinumas (taigi ir 1940 m. SSRS agresijos prieš

¹⁷ Žr. BINDSCHEDLER, R. L. Annexation. *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, vol. 3, 1982, p. 19–23.

¹⁸ Žr. 1974 metų Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo 3 straipsnio a punktą. VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 52–56.

¹⁹ *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*, 14 išnaša, p. 47–50.

²⁰ Plačiau apie šią tezę žr. ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 64–66.

Lietuvos Respubliką faktas), kontekste. Taip pat galima prisiminti, kad „aneksijos be okupacijos“ tezė paneigia valstybių praktika: Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių teritorijos aneksija vis dėlto nebuvo pripažįstama, kaip agresyvaus karo aktus Niurnbergo tarptautinis karinis tribunolas įvertino 1938–1939 m. nacistinės Vokietijos veiksmus prieš Austriją ir Čekoslovakiją be pasipriešinimo užimant bei aneksuojant jų teritoriją²¹. Be to, kaip minėta, 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarime „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“ buvo konstatuota, kad SSRS pažeidė tarptautinius įsipareigojimus pagal taikos ir nepuolimo sutartis su Lietuva (taip iš esmės pripažintas Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą, taigi ir Lietuvos okupacijos, faktas).

Trečia, iš aptariamų Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties preambulės nuostatos matyti, jog šalys yra įsitikinusios, kad SSRS privalo pašalinti „Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes“. Aneksijos pasekmių pašalinimas pirmiausia reišktė neteisėtai Lietuvoje dislokuotų sovietinių ginkluotųjų pajėgų išvedimą, taip pat sovietinės okupacijos padarytos žalos atlyginimą. Taigi pagal Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį Rusija pripažino Sovietų Sąjungos pareigą išvesti iš Lietuvos savo ginkluotąsias pajėgas ir atlyginti Lietuvai okupacijos žalą; ši pareiga pagal tarptautinę teisę atiteko pačiai Rusijos Federacijai²², kai 1991 m. pabaigoje ji tapo SSRS tarptautinio teisinio subjektiškumo – teisių ir įsipareigojimų – tęsėja (kaip ji pati deklaruoja, valstybe – SSRS tęsėja). Todėl Sutarties preambulės nuostata apie būtinybę pašalinti Lietuvos aneksijos pasekmes buvo vienas iš teisinių pagrindų reikalauti, kad Rusija vykdytų savo pačios pripažįstamą pareigą išvesti iš Lietuvos buvusias sovietines ginkluotąsias pajėgas, priklausiusias jau Rusijos Federacijos jurisdikcijai (ši pareiga įvykdyta 1993 m.). Ši Sutarties preambulės nuostata tebėra aktuali primenant Rusijos Federacijai apie jos pačios pripažįstamą pareigą atlyginti Lietuvos Respublikai sovietinės okupacijos žalą.

2.2. Lietuvos Respublikos tęstinumo ir identiteto pripažinimas

Vis dėlto, be jokių abejonių, svarbiausias yra Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnis, pagal kurio pirmąją dalį abi šalys pareiškė pripažįstančios viena kitos nepriklausomybę: „Aukštosios Susitariančiosios Šalys pripažįsta viena kitą pilnateisiais tarptautinės teisės subjektais ir suvereniomis valstybėmis pagal

²¹ Be kita ko, Niurnbergo tribunolas 1946 m. rugsėjo 30 d. nuosprendyje paneigė nukentėjusios šalies sutikimo su agresija teisinę reikšmę, nes svarbiausias tokiu atveju yra ne šalies sutikimas, o prieš ją naudojami agresoriaus metodai ir agresoriaus karinė jėga. Žr. *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961, том 7, p. 333, 336, 366, 370.

²² STANKEVIČIUS, 12 išnaša, p. 14–15, 36.

jų valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1990 metų birželio 12 dieną ir Lietuvos Respublikos – 1990 metų kovo 11 dieną“. Pamatinį šio straipsnio pobūdį rodo neterminuotas, t. y. amžinas jo galiojimas pagal Sutarties 20 straipsnio trečiąją dalį (pagal ją Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis sudaryta dešimčiai metų²³, „išskyrus Sutarties 1 straipsnį, kurio galiojimo laikas neribotas“). Toks Sutarties 1 straipsnio galiojimas nustatytas atsižvelgiant į neatšaukiamą valstybių pripažinimo pobūdį (tarptautinė teisė draudžia kėsintis į valstybių suverenitetą ir nepriklausomybę, tad ir jų pripažinimas negali būti atšauktas²⁴). Jis taip pat primena 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutarties I straipsnį, pagal kurį Rusija be išlygų pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir visiems laikams atsisakė suverenių teisių į Lietuvą²⁵. Galima netgi teigti, kad neatšaukiamai pripažįstant Lietuvos Respubliką pagal Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio pirmąją dalį kartu patvirtintas 1920 m. Taikos sutarties I straipsnyje pareikštas Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas.

Aktualiausia yra Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio 1 dalies nuostata, pagal kurią Rusijos Federacija pripažino Lietuvos Respubliką visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal jos „valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose <...> 1990 metų kovo 11 dieną“. Tokia formuluotė reiškia, kad Rusijos Federacija pripažino tokį Lietuvos Respublikos tarptautinį ir konstitucinį teisinį statusą, koks yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. aktuose, kuriais atkurta jos nepriklausomybė, t. y. ne tik Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Akte „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“²⁶, bet ir kituose su juo susijusiuose 1990 m. kovo 11 d. pamatiniuose aktuose (Deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“²⁷, Įstatyme „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“²⁸, Įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“²⁹ ir Įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Laiikinojo Pagrindinio Įstatymo“³⁰)³¹.

²³ Nė vienas šaliai nepaprieštaravus, Sutarties galiojimas automatiškai pratęsiamas tokiam pačiam laikotarpiui (Sutarties 20 straipsnio 4 dalis).

²⁴ VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 243.

²⁵ *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*, 19 išnaša, p. 28.

²⁶ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-222.

²⁷ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-220.

²⁸ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-221.

²⁹ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-223.

³⁰ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.

³¹ Plačiau apie 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo aktus žr. ŽALIMAS, 20 išnaša, p. 199–211; ŽALIMAS, D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. Iš *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 186–206.

Taigi ką konkrečiai (kokį Lietuvos Respublikos statusą) pripažino Rusijos Federacija pagal Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio pirmąją dalį? Visų pirma, darytina išvada, kad Rusijos Federacija vienareikšmiškai pripažino 1990 m. kovo 11 d. aktuose konstatuotą 1990 m. išrinktos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos statusą, t. y. tai, kad ši Aukščiausioji Taryba buvo Tautos atstovybė, reiškusi Lietuvos Tautos suverenią valią ir turėjusi Tautos mandatą atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Kitaip tariant, Rusija pripažino Lietuvos Tautos valią įvykusių Aukščiausiosios Tarybos, rinktos dar pagal Lietuvos TSR įstatymus, transformaciją į Tautos atstovybę – aukščiausiąją Lietuvos valstybės instituciją, turinčią prievolę atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę (atkuriamąją Lietuvos Respublikos valdžią). Toks Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos statusas yra aiškus pirmiausia iš Deklaracijos „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kurioje pabrėžta, kad „Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas“³²; Aukščiausiosios Tarybos, kaip įgalios atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę Tautos atstovybės, statusas taip pat aiškus iš jos Akto „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ nuostatų, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priima šį Aktą „reikšdama tautos valią“ ir kad ji, „kaip suverenių galių reiškėja, šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą“. Taigi Rusijos Federacija neturi jokio teisinio pagrindo kvestionuoti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimų atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir jos aktų, priimtų įgyvendinant šiuos įgaliojimus. Galų gale tokie Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai pripažinti ir tuo, kad būtent su šios Aukščiausiosios Tarybos delegacija buvo deramasi dėl Sutarties ir būtent su šios Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku Sutartis buvo pasirašyta.

Šiame kontekste paminėtina, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis pasirašė Tarpvilstybinių santykių pagrindų sutartį Lietuvos Respublikos vardu veikdamas *ex officio* kaip Lietuvos valstybės vadovas (pagal 1969 metų Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės³³ 7 straipsnio 2 dalies a punktą valstybių vadovai, vyriausybių vadovai, užsienio reikalų ministrai visiems su sutarties sudarymu susijusiems veiksmams atlikti pagal einamas pareigas yra savo valstybės atstovai, nereikalaujant, kad jie

³² Be to, Deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ konstatuota, kad „rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rinkimų teisę turintys Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią (*suprema potestas*) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri <...> bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba“. Netrukus pagal Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ ji buvo pavadinta Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba.

³³ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 13-480.

pateiktų įgaliojamosius raštus). Tokį jo statusą pripažino kita Sutarties šalis – Rusijos Federacija, taip šį statusą suvokė ir visa tarptautinė bendrija. Akivaizdu, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas negalėjo būti suvokiamas kaip vyriausybės vadovas ar užsienio reikalų ministras, taigi pagal tarptautinę teisę jis vienareikšmiškai vykdė valstybės vadovo funkcijas. Todėl Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties pasirašymas yra vienas iš tų tarptautinių teisinių faktų, kurie rodo, kad Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose atstovavo valstybės vadovas. Atsižvelgiant į tai, neturėtų būti suabsoliutinamas ir aiškinaamas vien pažodžiui Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimo³⁴ teiginys (beje, plačiau niekaip neargumentuotas), kad iki dabartinės Konstitucijos Lietuvoje nebuvo valstybės vadovo instituto. Atvirkščiai, nėra jokio pagrindo nacionalinę teisę priešpriešinti tarptautinei, nes 1990 m. kovo 11 d. Aktu „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ Lietuvos valstybė deklaravo savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, tad pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas³⁵. Taigi nors laikinojoje nacionalinėje konstitucijoje (Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme) valstybės vadovas eksplicitiškai nebuvo nurodytas (toks nurodymas, beje, būdingas ne visoms nacionalinėms konstitucijoms), iš Lietuvos Respublikos atstovavimo tarptautiniuose santykiuose praktikos matyti, kad valstybės vadovo funkcijas vykdė Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, kaip tuometinis aukščiausiasis valstybės pareigūnas (iki dabartinės Konstitucijos išties nebuvo Lietuvos valstybės vadovo, vadinamo Respublikos Prezidentu).

Antra, tenka konstatuoti, kad Rusijos Federacija pripažino sovietinės agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktą ne tik smerkdama 1940 m. aneksiją Sutarties preambulėje, bet ir pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus. Juk šiuose aktuose ir tiesiogiai, ir implicitiškai minima SSRS agresija, sustabdžiusi Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymą. Pavyzdžiui, Deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ konstatuota, kad „1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija Tarybų Sąjunga suvaržė tautos suvereninę galią ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į TSRS sudėtį“; svarbiausiajame Aukščiausiosios Tarybos Akte „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ skelbiama, kad „yra atstatomas 1940 metais svetimos

³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 7, 11, 15 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 7 straipsnio 1 bei 4 dalių ir Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 20 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 62-2515.

³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo (2018 m. gruodžio 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir konstituciniam įstatymui“. Prieiga per internetą: <<https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2195/content>>.

jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“; Įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ konstatuota, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus“.

Trečia, pati svarbiausia išvada yra ta, kad pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus Rusijos Federacija kartu vienareikšmiškai pripažino šiuose aktuose konstatuotą Lietuvos Respublikos tęstinumą ir iš jo kylantį Lietuvos valstybės identitetą – tapatumą 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktu įsteigtai Lietuvos valstybei. Toks Lietuvos Respublikos tęstinumas ir identitetas konstatuotas svarbiausiose Akto „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ nuostatose, skelbiančiose apie Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymo atkūrimą ir nepertraukiamą pamatinių Lietuvos Respublikos aktų – 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucijos – galiojimą.

Pripažįstant šiose nuostatose apibrėžtą Lietuvos Respublikos statusą neišvengiamai tenka pripažinti ir tokių jų aiškinimą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: 1) „iš 1990 m. kovo 11 d. Akto nuostatų „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“ matyti, jog Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas buvo grindžiamas Lietuvos valstybės tęstinumu, kuris reiškia, kad 1940 m. birželio 15 d. prieš Lietuvos Respubliką pradėta SSRS agresija (*inter alia* Lietuvos Respublikos teritorijos okupacija ir aneksija) nepanaikino Lietuvos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, ir jos suvereninių galių“; „dėl Lietuvos Respublikos teritorijos okupacijos ir valstybės institucijų sunaikinimo buvo sustabdytas Lietuvos valstybės suvereninių galių, *inter alia* jos tarptautinių teisių ir įsipareigojimų, vykdymas“; „1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įvykdyta Lietuvos Respublikos teritorijos aneksija, kaip agresijos tęsinys, buvo niekinis aktas, todėl Lietuvos Respublikos teritorija tarptautinės teisės požiūriu buvo okupuota kitos valstybės ir niekada nebuvo teisėta SSRS dalis“³⁶; 2) „iš 1990 m. kovo 11 d. Akto nuostatų „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl

³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kai kurių nuostatų, susijusių su baudžiamąja atsakomybe už genocidą, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo (2018 m. gruodžio 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir konstituciniam įstatymui“, prieiga per internetą: <<https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2195/content>>.

atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas“ matyti, kad konstatuojamas ne tik Lietuvos valstybės tęstinumas, bet ir jos tapatumas: atkūrusi nepriklausomybę, Lietuvos Respublika tarptautinės ir konstitucinės teisės požiūriu yra Lietuvos valstybei, prieš kurią 1940 m. birželio 15 d. buvo pradėta SSRS agresija, tapatus teisės subjektas³⁷; „tokį konstitucinį Lietuvos valstybės tapatumą patvirtina *inter alia* 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“³⁸.

Taigi, pripažindama taip apibūdinamą Lietuvos Respublikos tęstinumą ir identitetą, Rusijos Federacija taip pat pripažino kelis svarbius tokio Lietuvos Respublikos teisinio statuso aspektus: 1) kad Lietuvos Respublika ir jos teritorija niekada nebuvo teisėta SSRS dalis; 2) kad Lietuvos Respublika nėra buvusi sovietinė respublika; 3) kad Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas yra restitucija – teisėtos situacijos atkūrimas, o ne secesija (kitais tariant, Lietuva išsivadavo iš okupacijos, o ne atsiskyrė nuo SSRS ar iš jos išstojo); 4) kad Lietuvos Respublika nėra nauja valstybė ir SSRS teisių perėmėja (todėl jai negali atitekti jokie Sovietų Sąjungos įsipareigojimai).

Ketvirta, galiausiai tenka konstatuoti, kad pripažindama pamatinius 1990 m. kovo 11 d. aktus, Rusijos Federacija pripažino 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo tęstinumą, kuriuo grindžiamas Įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir kuris kildinamas iš Akte „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ deklaruoto principo, kad Lietuvos Respublikoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija. Šiuo požiūriu pažymėtina, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „iš 1990 m. kovo 11 d. Akto nuostatos, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija, matyti, kad bet kurios kitos valstybės (*inter alia* SSRS) konstitucijos galiojimo įvedimas, *inter alia* tokios konstitucijos nustatytų pareigų primetimas Lietuvos Respublikos piliečiams, buvo neteisėtas“³⁹. Taigi taip pripažįstama, kad SSRS konstitucija Lietuvos teritorijoje veikė neteisėtai ir Sovietų Sąjungos pilietybė buvo neteisėtai primesta Lietuvos Respublikos piliečiams.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kai kurių nuostatų, susijusių su baudžiamąja atsakomybe už genocidą, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226.

Visa tai leidžia teigti, kad tokie vėlesni Rusijos Federacijos pareiškimai, kuriais neigiama Sovietų Sąjungos agresija prieš Lietuvą ir Lietuvos okupacija, teisinga Lietuvos aneksija, teigiama apie tai, kad Lietuva yra buvusi sovietinė respublika, joje teisėtai galiojo SSRS konstitucija ir įstatymai, ji išstojo iš SSRS ir yra Sovietų Sąjungos teisių perėmėja arba kad Lietuvos piliečiai laikytini buvusiais sovietiniais piliečiais, yra nesuderinami su Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio pirmąja dalimi ir traktuotini kaip Sutarties pažeidimas.

Galima pastebėti, kad pagal Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio pirmąją dalį Rusija buvo pripažinta suvereniu tarptautinės teisės subjektu pagal jos valstybinį statusą, apibrėžtą 1990 m. birželio 12 d. RTFSR Liaudies deputatų suvažiavimo Deklaracijoje dėl valstybinio suvereniteto⁴⁰, t. y. kaip suverenia pasiskelbusi respublika SSRS sudėtyje (šioje Deklaracijoje, viena vertus, buvo skelbiama apie Rusijos suverenitetą ir jos konstitucijos viršenybę, tačiau, kita vertus, numatytas jungimasis su kitomis respublikomis pagal Sąjungos sutartį į SSRS). Tačiau šios nuostatos turinys ilgainiui buvo modifikuotas paskesnių tarptautinių teisinių įvykių, susijusių su SSRS subyrėjimu: nebeliko Rusijos ir kitų Sovietų Sąjungos respublikų sąjunginių sutartinių saitų, Rusija pasiskelbė valstybe – SSR Sąjungos tęsėja ir tarptautinė bendrija pripažino tokį jos statusą (pavyzdžiui, su Rusija tęsdama diplomatinis santykius, kurie buvo užmezgti dar su SSRS⁴¹, sutikdama su tuo, kad Rusija tęstų SSRS narystę Jungtinėse Tautose ir kitose tarptautinėse organizacijose, tęstų SSRS tarptautinių sutarčių vykdymą, kt.)⁴². Taigi Rusijos Federacijos pripažinimą visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutarties 1 straipsnio pirmąją dalį reikia suprasti atsižvelgiant į tokį Rusijos tarptautinio teisinio statuso pokytį (tai, kad Rusijos Federacija yra SSRS tęsėja tarptautiniuose santykiuose, dabar yra įtvirtinta Rusijos Federacijos konstitucijos 67¹ straipsnyje, kuris yra 2020 m. liepos 3 d. įsigaliojusių konstitucijos pataisų dalis⁴³).

Apskritai Tarptvalstybinių santykių pagrindų sutartis, kurioje pripažintas SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktas bei Lietuvos Respublikos

⁴⁰ Декларация о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. *Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР*. 1990, № 2, ст. 22.

⁴¹ Taip atsitiko ir su Lietuvos Respublika: ji tęsia diplomatinis santykius su Rusijos Federacija, kuriuos atkūrė dar su Sovietų Sąjunga 1991 m. spalio 9 d. Žr. ŽALIMAS, 20 išnaša, p. 276–277; Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos informacija apie Rusijos ir Lietuvos santykius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.mid.ru/ru/maps/lt/?currentpage=main-country>>.

⁴² Žr. ŽALIMAS, 20 išnaša, p. 311–313.

⁴³ Закон Российской Федерации о поправке к Конституции Российской Федерации «О совершенствовании регулирования отдельных вопросов организации и функционирования публичной власти» (одобрен Государственной Думой 11 марта 2020 года, одобрен Советом Федерации 11 марта 2020 года). Prieiga per internetą: <<http://ips.pravo.gov.ru:8080/default.aspx?pn=0001202003140001>>.

tęstinumas ir identitetas 1990 m. kovo 11 d. aktų pagrindu, yra visiškai kontrastas dabartiniams politiniams procesams Rusijoje, kurie buvo įkonstitucinti 2020 m. liepos 3 d. šalies konstitucijos pataisomis⁴⁴. Jomis ne tik naikinami demokratijos likučiai ir stiprinamas autoritarinis režimas⁴⁵, bet ir įtvirtinama oficiali valstybinė ideologija – „istorinės tiesos“ ir „tėvynės gynėjų atminties“ gynimas (tame pačiame naujajame Rusijos Federacijos konstitucijos 67¹ straipsnyje), kuris, tikėtina, suponuoja draudimą skleisti tiesą apie Molotovo–Ribentropo paktą, Baltijos šalių okupaciją ir kitus sovietų nusikaltimus.

2.3. Saugumo garantijos ir narystės NATO perspektyva

Kitos svarbios Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties nuostatos yra susijusios su atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos Respublikos saugumo garantijomis. Pirma, tai – nuostatos, patvirtinančios šalių ištikimybę Jungtinių Tautų tikslams ir principams bei ESBK principams (Sutarties preambulė), taigi ir įpareigojančios gerbti viena kitos nepriklausomybę bei teritorinį vientisumą. Šiuo požiūriu išskirtinos neterminuoto galiojimo 1 straipsnio antrosios–ketvirtosios dalių nuostatos, pagal kurias šalys pripažino viena kitos „neatimamą teisę į valstybinę nepriklausomybę“, „visišką kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios pilnumą jos teritorijoje“, taip pat įsipareigojo „tarpusavio santykiuose nenaudoti jėgos ir grasinimo jėga, nesikišti viena į kitos vidaus reikalus, gerbti suverenitetą, teritorinį vientisumą ir sienų neliečiamybę“, neprisidėti, kad trečiosios šalys (Sutarties pasirašymo metu pirmiausia turėta omenyje Sovietų Sąjunga) pažeistų bet kurios iš Sutarties šalių atžvilgiu visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus ir normas. Turint omenyje iš SSRS pusės tuo metu skambėjusias, nors ir nepagrįstas bei absurdiškas, pretenzijas į Vilnių ir Klaipėdą, Lietuvai buvo svarbus Sutarties šalių sienų neliečiamybės patvirtinimas. Jis konkrečiau buvo išreikštas kartu su Sutartimi pasirašyto Susitarimo dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje 1 straipsnyje, pagal kurį šalys pripažino „esamų sienų tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos visame jų ilgyje neliečiamybę“.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Tai matyti iš Europos Tarybos patariamąsios komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos) nuomonės dėl šių Rusijos Federacijos konstitucijos pataisų, kurioje kritikuojamas prezidento iškėlimas virš kitų valdžios institucijų, jo įgaliojimų plėtimas ir *ad hominem* išimtis, pagal kurią dabar prezidento pareigas einančiam asmeniui sudaroma galimybė eiti šias pareigas dar dvi kadencijas neskaiciuojant ankstesniųjų. Žr. *Russian Federation – Interim Opinion on Constitutional Amendments and the Procedure for Their Adoption*, adopted by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19-20 March 2021), CDL-AD(2021)005, prieiga per internetą: <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)005-e)>.

Antra, specifinė saugumo garantija yra Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 3 straipsnyje nustatyti šalių įsipareigojimai drausti įstatymais ir užkirsti kelią „savo teritorijose kurtis ir veikti organizacijoms bei grupėms, taip pat veikti asmenims, siekiantiems prievarta sunaikinti kitos Aukštosios Susitariančiosios Šalies nepriklausomybę, suverenų valstybingumą ir sugriauti teritorijos vientisumą, prievarta užgrobti valdžią“. Tai suteikė pagrindą Lietuvos Respublikai reikalauti, kad Rusijos Federacija nutrauktų jos teritorijoje tokių organizacijų ir asmenų veiklą, kurie siektų prievarta sunaikinti Lietuvos Respubliką. Jei Sutarties pasirašymo metu tai buvo SSKP, kitos karinės ir paramilitarinės sovietinės organizacijos, tai dabar tai galėtų būti įvairios „rusų pasaulio“ idėjas propaguojančios nacionalistinės ir sukarintos organizacijos, kurios apgaili SSRS subyrėjimą, menkina kaimyninių šalių valstybingumą ir siekia atitinkamai plėsti Rusijos teritorijos ribas.

Tačiau, trečia, svarbiausias Lietuvos saugumo garantijų prasme yra Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 2 straipsnis, pagal kurį šalys pripažino „viena kitos teisę savarankiškai įgyvendinti savo suverenitetą gynybos ir saugumo srityje joms priimtiniomis formomis“, „taip pat ir per kolektyvinio saugumo sistemas“. Nors tokia teisė ir taip kyla iš suverenios valstybių lygybės principo, toks jos pripažinimas Lietuvos santykiuose su Rusija turėjo ypatingą reikšmę. Juk Rusija specialiai pripažino Lietuvos teisę savarankiškai pasirinkti saugumo garantijas, įskaitant galimybę įstoti į pasirinktas kolektyvinės gynybos organizacijas. Reikėtų pridurti, kad nei Sutartyje, nei Susitarime dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje nebuvo nustatyta jokių šalių karinio bendradarbiavimo saitų, jokių Lietuvos įsipareigojimų dėl vadinamojo karinio tranzito per jos teritoriją į Rusijos Kaliningrado sritį ir iš jos (tuo metu karinis tranzitas Rusijai ir nebuvo aktualus, nes ji dar nebuvo į savo jurisdikciją perėmusi SSRS ginkluotųjų pajėgų).

Taigi praktiškai tai reiškė, kad pagal Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 2 straipsnį Rusijos Federacija įsipareigojo gerbti bet kokį Lietuvos pasirinkimą, įskaitant su Rusija nesusietas kolektyvinės gynybos organizacijas ir Rusijos siūlomų saugumo garantijų atmetimą⁴⁶. Konkrečiau, šio Sutarties straipsnio nuostatose buvo užkoduota būsimoji Lietuvos Respublikos narystė NATO ir ES, taip pat Rusijos pareiga neprieštarauti tokiam Lietuvos pasirinkimui. Ko gero, tokio jo potencialo negalėjo suvokti nė vienos iš Sutarties šalių derybininkai, nes 1991 m. Lietuvos narystė NATO ir ES atrodė kaip tema iš fantastikos srities. Vis dėlto iš Lietuvos pusės tai pasirodė neįtikėtinai toliaregiška nuostata, atmetusi naivias Sąjūdžio 1990 m. rinkimų programos idėjas apie neutralitetą

⁴⁶ MERECKIS, MORKVĖNAS, 4 išnaša.

ir demilitarizaciją⁴⁷ bei sudariusi prielaidas ilgainiui svarstyti apie europinę ir transatlantinę šalies geopolitinę orientaciją. Ši nuostata visada buvo svarus argumentas atremiant kaip nesuderinamus su Sutartimi Rusijos prieštaravimus dėl Lietuvos pasirinktos geopolitinės orientacijos krypties, ypač dėl narystės NATO.

2.4. Pilietybė ir kiti klausimai

Kaip minėta, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 4 straipsnyje sureguluotas ypač Rusijai aktualus pilietybės klausimas: įtvirtintas Lietuvos jau anksčiau Pilietybės įstatyme nustatytas vadinamasis „nulinis“ pilietybės suteikimo variantas – asmenų, turinčių teisę į Rusijos pilietybę ir teisėtai įsikūrusių Lietuvoje, teisė pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę netaikant jiems sėslumo cenzo ir valstybinės lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. balandžio 13 d. nutarime⁴⁸ tokį pilietybės įgijimo būdą kvalifikavo kaip vienašališkai Lietuvos paskelbtą optaciją (t. y. faktiškai optaciją), jį dar galima vadinti specialia supaprastinta natūralizacija. Pažymėtina, kad toks pilietybės klausimų teisinis reguliavimas buvo suderinamas su Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumo principu, pagal kurį Lietuvos Respublika turėjo pripažinti savo pilietybę visiems jos piliečiams, kurie šią pilietybę turėjo Lietuvos Respublikos okupacijos dieną, ir šių asmenų palikuonims. Tuo tarpu SSRS piliečių, atvykusių į Lietuvą, pilietybės klausimų reguliavimas priklausė Lietuvos Respublikos diskrecijos sričiai⁴⁹.

Palyginti su 1989 m. Pilietybės įstatymu, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties 4 straipsnio ketvirtojoje dalyje tik buvo nustatyta speciali norma, pagal kurią teisė įgyti tokiomis sąlygomis (t. y. netaikant sėslumo cenzo ir valstybinės kalbos mokėjimo reikalavimų) Lietuvos Respublikos pilietybę buvo garantuota ir tiems teisę į Rusijos pilietybę turintiems asmenims, kurie į Lietuvą atvyko ir joje įsikūrė laikotarpiu nuo 1989 m. lapkričio 3 d. (Lietuvos pilietybės įstatymo

⁴⁷ Sąjūdžio 1990 m. rinkimų programoje neutraliteto siekis laikytas aukščiausiu užsienio politikos tikslu, o dėl ketinimo kurti Lietuvos kariuomenę, kaip tariamai neatitinkančio Lietuvos demilitarizavimo siekio pagal Sąjūdžio programą, 1990 m. kovo mėn. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nepatvirtino pirmojo kandidato į krašto apsaugos ministro postą. Žr. ŽALIMAS, 31 išnaša, p. 185, 212.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio 22 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 5 punkto pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 29-524.

⁴⁹ Plačiau apie Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumą ir Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo buvusiems SSRS piliečiams teisinį reguliavimą žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 3 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

priėmimo) iki Sutarties pasirašymo dienos, t. y. 1991 m. liepos 29 d. (kitaip tariant, šiais asmenimis buvo išplėstas turinčių teisę pasirinkti Lietuvos Respublikos pilietybę asmenų ratas, nustatytas 1989 m. Pilietybės įstatyme). Lietuvai tai nebuvo esminė nuolaida turint omenyje tokio teisinio reguliavimo naudą, minimizuojant įtampos santykiuose su Rusija dėl vadinamųjų rusakalbių teisių galimybę. Tuo tarpu tokios *de facto* optacijos ar supaprastintos natūralizacijos negalėjo sau leisti Latvija ir Estija, nes ji būtų galėjusi kelti grėsmę šių šalių tautinei tapatybei⁵⁰. Kita vertus, toks Lietuvos Respublikos pilietybės teisinis reguliavimas sudarė sąlygas atsirasti vadinamųjų nepilietišku piliečių fenomenui, t. y. pakankamai dideliu skaičiumi Lietuvos Respublikos piliečių, kurie nemoka valstybinės kalbos ir dėl to menkai integravosi į Lietuvos visuomenę.

Suprantama, analogiška galimybė paprasčiau įgyti Rusijos pilietybę buvo suteikta ir Lietuvos Respublikos piliečiams, nuolat gyvenusiems Rusijoje Sutarties pasirašymo dieną (Sutarties 4 straipsnio antroji dalis).

Iš kitų svarbiausių bendradarbiavimo sričių, kurių pagrindai nustatyti Sutartyje, galima paminėti kultūros, meno, sveikatos apsaugos, švietimo, mokslo, informacijos, technikos sritis (Sutarties 7 straipsnis), tarptautinį ekologinį saugumą (Sutarties 9 straipsnis), ekonominį bendradarbiavimą (Sutarties 10 straipsnis), finansinius ir bankų santykius (Sutarties 12 straipsnis), tranzitinius krovinių ir keleivių vežimus (Sutarties 14 straipsnis) ir, be abejo, palankių Kaliningrado srities ūkinio ir nacionalinio kultūrinio vystymosi sąlygų išsaugojimo klausimą, dėl kurio Rusija išreiškė ypatingą suinteresuotumą (Sutarties 11 straipsnis). Sutartis tapo pagrindu vėliau sudaryti šalių susitarimus, susijusius su Rusijos kariuomenės išvedimu iš Lietuvos, ekonominio pobūdžio, tranzito, transporto, piliečių kelionių, piniginių santykių susitarimus, konsulinę konvenciją, kt.⁵¹

Išvados

Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties pervertinti turbūt neįmanoma. Iš tiesų jos didžiulė istorinė reikšmė nepaneigiama, kaip nepaneigiamas ir jos aktualumas šiomis dienomis. Dar daugiau, nors nemažai Sutarties nuostatų yra įvykdyta ar yra pasenusios, Sutartis tebeslepia savyje didžiulį potencialą Lietuvos ir Rusijos ateities santykiams.

Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis galėtų asocijuotis su šiais žodžiais: unikalumas, drąsa, sėkmė ir tiesa. Visų pirma, tai – unikali sutartis atsižvelgiant į jos sudarymo aplinkybes ir turinį. Sutartis buvo sudaryta su Rusija ir Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo pripažinimas gautas iš Rusijos, kurios tarptautinis teisinis subjektiškumas tuo metu buvo neaiškus. Tačiau labai greitai

⁵⁰ PETRAUSKAS Z. Baltijos valstybių ir Ukrainos pilietybės politika. *Politologija*, 1997, Nr. 2 (10), p. 101.

⁵¹ MERECKIS, MORKVĖNAS, 4 išnaša.

ši Sutartis įgavo didžiulę reikšmę, pasitarnaudama kaip stimulus pripažinti kitoms valstybėms (įskaitant Sovietų Sąjungą 1991 m. rugsėjo 6 d.) Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimą po nepavykusio 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje. Unikalus yra ir Sutarties turinys: tokios sutarties su Rusija, kurioje pastaroji pripažįsta sovietinę agresiją ir Lietuvos valstybės tęstinumą, Lietuvos teisę stoti į NATO, neturi nei Latvija ir Estija, nei juo labiau buvusios sovietinės respublikos.

Antra, sudaryti Sutartį reikėjo didžiulės drąsos iš abiejų pusių. Rusijai – drąsos pripažinti istorinę tiesą, Lietuvai – drąsos rizikuoti pasirašyti Sutartį su subjektu, kurio ateitis neaiški. Juk įvykiams pasisukus kita linkme, ši Sutartis galėjo virsti beverčiu popieriumi, o tokios Sutarties turinys negalėjo patikti tada dar atrodžiusiai stipriai SSRS vadovybei. Drąsa pasirašyti Sutartį visiškai pasiteisino ir jos sudarymas pasirodė esąs itin toliaregiškas žingsnis: Lietuvai labai palankiai buvo sureguliuoti santykiai su valstybe, kuri užėmė Sovietų Sąjungos vietą tarptautiniuose santykiuose ir turėjo vykdyti pastarosios pareigas (pirmiausia išvesti savo ginkluotąsias pajėgas iš Lietuvos), buvo pripažintas Lietuvos Respublikos tęstinumu pagrįstas jos tarptautinis teisinis statusas ir Lietuvos teisė savo nuožiūra pasirinkti saugumo garantijas.

Trečia, neįtikėtina sėkmė matyti iš Sutarties turinio: jau minėta, kad Rusija pripažino SSRS agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktą ir būtent Rusijai atiteko jos pačios pripažinta pareiga pašalinti šio tarptautinės teisės pažeidimo pasekmes (įskaitant pareigą atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą); Rusija pripažino Lietuvos Respublikos tęstinumą ir identitetą (tapatumą su 1918 m. įsteigta Lietuvos valstybe), o tai susiję su kitais svarbiais aspektais (tokio pripažinimo pasekmė yra tai, kad Rusija negali neigti Lietuvos okupacijos, laikyti Lietuvą buvusią sovietine respublika, nauja valstybe, atsiskyrusia nuo SSRS, ir Sovietų Sąjungos teisių perėmėja); buvo pripažinta Lietuvos teisė stoti į NATO ir ES, esamos Lietuvos ir Rusijos sienos neliečiamumas. Kažin ar galima buvo pasiekti daugiau; bet kuriuo atveju tokiu istoriniu pasiekimu negali pasigirti jokia šalis, kuriai teko vaduotis iš Sovietų Sąjungos okupacijos ar priklausomybės.

Ketvirta, Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis yra pagrįsta istorine tiesa – SSRS agresijos prieš Lietuvą pasmerkimu ir Lietuvos Respublikos tęstinumo pripažinimu. Todėl Sutartis yra nebijančios tiesos ir smerkiančios totalitarinę praeitį demokratinės Jelcino Rusijos simbolis. Būtent dėl šios priežasties dabartinė Rusijos vadovybė menkina šią Sutartį: pamačius esmines jos nuostatas, griūna Sovietų Sąjungos nusikaltimų šlovinimu grindžiama dabartinės Rusijos vadovybės revanšistinė agresyvi ideologija, pernai įtvirtinta net konstituciniu lygiu. Tačiau Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis yra ne tik prisiminimas apie demokratinę Rusiją. Sutartis galioja, o svarbiausias Lietuvai jos 1 straipsnis yra amžino galiojimo; tad, nors ir būdama kontrastas dabartiniam Rusijos režimui, Sutartis teikia viltį, kad ji bus pagrindas lygiateisiams draugiškiems ir

istorinės tiesos pripažinimu grindžiamiems Lietuvos ir Rusijos santykiams, t. y. kad galiausiai bus įgyvendintos Sutartimi sukurtos prielaidos, kaip teigiama jos preambulėje, šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimui. Tame ir glūdi Sutarties potencialas.

Taigi visiškai pagrįsta Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį laikyti didžiuliu indėliu į teisės viršenybės užtikrinimą tarptautiniuose santykiuose ir pagal unikalumą bei reikšmę gretinti šią Sutartį su tokiais istoriniais teisiniais dokumentais, kaip 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas, 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija, 1920 m. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartis, 1994 m. Lietuvos ir Lenkijos sutartis dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo. Kartu Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartimi dvišaliuose Lietuvos ir Rusijos santykiuose yra įgyvendintos bendrosios tarptautinės teisės normos, kurias pripažįsta visa tarptautinė bendrija ir kurių turinio negali pakeisti pavienės valstybės, kad ir kokie procesai jose vyktų.